

**Міністерство освіти та науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра соціальної педагогіки та педагогіки вищої школи**

Затверджено

Проректор з наукових робіт
та інновацій

Бояр А.О.

« 23 » червня 2016 р.

Затверджено

Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації

проф. Гавришук С.В.

« 23 » червня 2016 р.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ОСВІТНІХ СИСТЕМ

**Робоча програма
вибіркової навчальної дисципліни**

підготовки доктора філософії
галузі знань 01 Освіта
спеціальності 011 Науки про освіту

Луцьк - 2016

Робоча програма навчальної дисципліни «Соціокультурний розвиток освітніх систем» для підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії. – 2016 р. – 25 с.

Розробник: Мартіросян Л.А. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогіки вищої школи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Рецензент:

доцент кафедри педагогіки
СНУ імені Лесі Українки

Заремба Л.В.

Робоча програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри соціальної педагогіки та педагогіки вищої школи
протокол № 14 від 11 травня 2016 р.

Завідувач кафедри: (Гусак П.М.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією педагогічного інституту
протокол № 10 від 13 травня 2016 р.

Голова науково-методичної комісії (Антонюк В.З.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою університету
протокол № 10 від 15.06.2016 р.

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науковою радою університету
протокол № 11 від 16.06.2016 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів: 3	01 Освіта	Заочна форми навчання
		Вибіркова
Модулів: 2	011 Науки про освіту	Рік підготовки: 1
Змістових модулів: 3		Семестр: 1
		Лекції: 10 год.
Загальна кількість годин: 90		Практичні: 8 год.
		Консультації: 0
Тижневих годин: аудиторних: 1,5 самостійної роботи: 4	Доктор філософії	Самостійна робота: 72 год.
		Форма контролю: <u>залік</u>

2. Мета і завдання курсу “Соціокультурний розвиток освітніх систем”

2.1. Метою навчальної дисципліни “Соціокультурний розвиток освітніх систем” є засвоєння аспірантами історико-теоретичних засад соціокультурного розвитку освітніх систем, формування основних умінь і навичок застосування історико-педагогічних знань у практичній діяльності та становлення аспіранта як викладача та науковця здатного оперувати історико-педагогічним знанням.

2.2. Завдання вивчення курсу:

розкрити основні етапи, тенденції і закономірності розвитку соціокультурного розвитку освітніх систем в різні історичні епохи;

розкрити зв'язок функціонування освітньо-виховних систем з соціально-економічною і суспільно-політичною структурами держави і суспільства;

формувати професійний світогляд аспірантів як базовий компонент їх майбутньої науково-практичної діяльності;

формувати в аспірантів критичність мислення, вміння переосмислювати історико-педагогічне минуле в контексті сучасних умов сприяючи тим самим успіху в здійсненні ними самостійної науково-дослідної роботи і майбутньої професійної діяльності;

застосовувати набуті знання у науковій і практичній діяльності.

2.3. Знання і уміння аспіранта після опанування курсу:

знати основні етапи, тенденції і закономірності соціокультурного розвитку освітніх систем в різні історичні епохи; ;

знати педагогічні теорії видатних педагогів, сучасні концепції і теорії освіти;

уміти аналізувати і переосмислювати історико-педагогічне минуле в контексті сучасних вимог;

самостійно здійснювати науково-пошукову роботу;

застосовувати набуті знання у науково-практичній діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS.

3. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Модуль 1. Соціокультурний розвиток освітніх систем у західноєвропейській цивілізації.

Тема 1. Поняття соціокультурного розвитку освітніх систем в історико-педагогічному процесі

Сутність понять «еволюція», «соціальна еволюція», «культурна еволюція», «культура», «цивілізація», «історичний процес», «соціокультурний розвиток». Історичний час і історичний соціокультурний простір виникнення освіти. Вплив соціокультурних умов на виникнення двох типів історико-педагогічного процесу. Поняття «освітня система» та її соціокультурні характеристики.

Тема 2. Соціокультурне становлення освітніх систем в античну епоху

Виникнення освітніх систем в країнах Стародавнього Сходу (Шумер, Єгипет, Індія, Китай та ін.). Зумовленість багатогранної й розвиненої системи грецької освіти соціокультурними умовами в Стародавній Греції (VI-I ст. до н.е.). Афінівська та спартанська освітньо-виховна система. Вплив соціокультурних умов на зміну підходів до освіти в елліністичну епоху. Виховні функції соціокультурних інститутів римського суспільства та їх вплив на становлення римської освітньої системи.

Тема 3. Особливості соціокультурного розвитку освітніх систем в епоху раннього і класичного середньовіччя.

Становлення соціокультурних інститутів західноєвропейського суспільства епохи Середньовіччя. Структурні елементи освітньо-виховної системи: церковно-монастирські школи, лицарське виховання, міські школи.

Поява середньовічних університетів у Європі, як корпоративних, докласичних закладів та їх зв'язок з цехами та гільдіями. Особливості структури та навчально-виховних систем корпоративної моделі перших університетів (Болонь, Кембрідж, Оксфорд, Гейдельберг).

Тема 4. Зміна підходів до організації практики і розробки теорій освітніх систем в період зародження капіталістичного суспільства (пізнє Середньовіччя).

Зміна соціокультурної ситуації в епоху пізнього Середньовіччя. Зародження гуманістичної педагогіки (Е.Роттердамський, Ф.Рабле, М.Монтень, Т.Мор, Т.Кампанелла). Епоха Реформації (XV-XVI ст.) та її вплив на розвиток релігійних освітньо-виховних систем: протестанських навчальних закладів, гімназій, колегіумів, нових університетів. Єзуїтське виховання, його особливості. Розвиток національного шкільництва та світської системи освіти. Теорія А.Я. Коменського як підсумок релігійної педагогіки та предтеча педагогіки Нового часу.

Тема 5. Теорія і практика соціокультурного розвитку освітніх систем в капіталістичному суспільстві.

Соціокультурні особливості розвитку західноєвропейського суспільства на початку Нового часу. Буржуазна революція в Англії XVII ст., її вплив на теорію і практику виховання. Педагогічні ідеї Д.Докка (1632-1704 рр.). Поділ «докласичної» моделі університетів в кінці XVII ст. на протестантську та католицьку моделі. Педагогічні ідеї французьких філософів, просвітителів Гельвеція, Дідро, Вольтера. Виникнення філантропічного напрямку в теорії і практиці виховання. Філософські, суспільні і педагогічні погляди Ж.-Ж.Руссо (1712-1778 рр.). Школа і педагогічна думка в період французької буржуазної революції кінця XVIII ст. (1789-1794 рр.). Проекти нової системи освіти Кондорсе, Лепелеттьє, Бабефа.

Тема 6. Розвиток освітніх систем в кінці XIX – поч.XX ст. у Західній Європі.

Становлення індустріального суспільства у Західній Європі та його вплив на зміну суспільного ідеалу людини, мети, змісту та методів виховання. Теорія елементарної освіти Й.Г.Песталоцці. Дидактика розвиваючого навчання

Дістервега. Педагогічна теорія Й.Ф.Гербарта. Педагогічні експерименти соціаліста-утопіста Р.Оуена. Утопізм педагогічних ідей Р.Оуена. Ш.Фур'є, А.К.Сен-Сімона. Ідеї англійського філософа, педагога Г.Спенсера Соціокультурні та економічні чинники розвитку університетської освіти, формування «класичної» моделі університету (Галле (1694, Геттинген 1737, Берлін 1800) Перехід від космополітичного університету до національного. Університет у ХІХ столітті як «націостворювальний феномен».

Соціокультурна ситуація у західноєвропейському суспільстві в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Зародження педології – наукового дитинознавства. Пізнання дитини як центру навчально-виховного процесу. Виникнення в США філософії і педагогіки прагматизму (Д.Дьюї (1859-1958 рр.) Педагогіка екзистенціалізму. Педагогіка неотомізму, її філософські основи. Зміна соціокультурної ситуації у другій половині ХХ століття. Демократизація суспільного життя та її вплив на зміну підходів до побудови освітньо-виховних систем. Зростання темпів розвитку початкової, середньої і вищої школа в 50-70-ті роки ХХ ст. Загальний прогрес у розвитку національних освітніх систем.

Модуль 2. Соціокультурний розвиток освітніх систем в Україні

Тема 1. Освіта в Україні в ІХ - ХVІІІ століттях

Соціокультурні особливості розвитку Київської Русі. Соціокультурні особливості функціонування системи освіти у Київській Русі. Зміна соціокультурної ситуації в Україні в ХІV - ХVІІІ ст. Формування на українських землях єдиної національної мови, культури, побуту, духовності. Діяльність братських і козацьких шкіл. Формування української освітньої системи: академія в Острозі (1576 р.), Києві (1616 р.). Діяльність Харківського, Чернігівського і Переяславського колегіумів, Глухівської музично-співацької школи (1738 р.). Відкриття колегії (1540 р.) і гімназії (1646 р.) в Ужгороді, гімназії в Марморш-Сигаті (1730 р.).

Діяльність українських просвітителів і педагогів С.Оріховоцького, І.Гізеля (Кисіля), П.Могили, Г.Смотрицького, Є.Славинецького, С.Полоцького, С.Яворського та ін. Педагогічна діяльність і погляди Ф.Прокоповича.

Посилення національного гніту українців. Єзуїтські школи. Єзуїтська мораль, денаціоналізація молоді. Шовіністична політика самодержавної Росії, шляхетської Польщі в галузі освіти, її негативні наслідки. Поступова ліквідація автономії України, її збройних козацьких сил.

Видатний український філософ, поет, просвітителі і педагог Г.Сковорода. Педагогічні ідеї Г. Сковороди.

Тема 2. Соціокультурний розвиток освітніх систем в Україні в XIX - поч. XX ст.

Соціокультурний розвиток освіти у Правобережній Україні. Навчально-виховний процес у гімназіях, ліцеях, учительських семінаріях. Рішельєвський ліцей в Одесі (1817 р.), вища гімназія в Кременці (1805 р.), Ніжинська гімназія вищих наук (1802 р.) та ін.

Становлення і розвиток університетської освіти України. Діяльність Харківського (1805 р.) і Київського (1834 р.) університетів. Заборона українською мовою навчання в школах та друкування книг у 1863 р. (Валуєвський циркуляр), у 1876 р. (Енський указ), у 1881 р. ганебний документ російського царату “Правила про освіту неросійських народів” (1870 р.). Реформи навчально-виховних закладів в Східній Україні. Стан жіночої освіти. Фребелівський жіночий педагогічний інститут у м. Києві (1908 р.). Громадський педагогічний рух на Україні. Діяльність “Просвіти”.

Педагогічна діяльність та ідеї М.Пирогова, М.Корфа, Х.Алчевської. Внесок Т.Лубенця в розвиток педагогічної теорії і практики, методики викладання, національної школи. Педагогічні ідеї К.Ушинського.

Просвітницька діяльність Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Костомарова, П.Куліша, М.Драгоманова, Б.Грінченка.

Головні тенденції розвитку школи і педагогічної думки на Лівобережній і Правобережній Україні, в Галичині, Буковині і на Закарпатті. Історико-педагогічне значення діяльності “Руської трійці” – М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича. Ідеї і засоби народної педагогіки в спадщині О.Духновича.

Тема 3. Соціокультурні особливості розвитку системи освіти в Радянській Україні

Зміна соціокультурної ситуації в Україні на поч. XX ст. Доба української революції 1917-1919 рр. і початок національного, культурного й освітнього відродження. Просвітницька і педагогічна діяльність провідників національного шкільництва О.Дорошкевича, О.Астряба, О.Русової, В.Дурдуківського, Т.Лубенця, І.Огієнка, І.Стеценка, С.Смолінського, Я.Чепіги, М.Черкасенка, І.Ющишина та ін. Всеукраїнський з'їзд з народної освіти (15-20 грудня 1917 р.), його епохальне значення для всіх народів України. Початок реалізації плану дерусифікації навчально-виховних закладів.

Становлення радянської системи освіти в Україні. Документи і постанови про українізацію навчально-виховних закладів соцвиху, про українізацію вузів (1923 р.) та ін.

Посилення сталінського режиму, СРСР як тоталітарної держави. Посилення, класово-пролетарського підходу в навчанні і вихованні. Здобутки українських учених-педологів О.С.Залужного, Г.С.Костюка та ін. Заборона педології як науки, штучний голодомор 1932-1933 років, його катастрофічні наслідки для української нації, освіти і виховання, моралі.

Педагогічна діяльність і погляди А.С.Макаренка, Г. Ващенко.

Особливості шкільного життя в післявоєнний період. Введення загального семирічного навчання (1949 р.). Закон про школу 1958 р. Обов'язкове восьмирічне навчання. Спроби поліпшити зміст освіти, навчальні плани і програми в 70-х роках, увести обов'язкову середню освіту. Реформа школи 1984 року

Обґрунтування теорії національного самовизначення учнів у процесі навчання і виховання В.Сухомлинським.

Тема 4. Сучасні підходи до реформування освітньо-виховної системи України.

Соціокультурна ситуація в Україні в 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. Розвиток освіти на сучасному етапі функціонування України як вільної держави. Освітні реформи: у пошуках оптимальної моделі освіти. Нормативно-

правові документ, що забезпечують функціонування освіти. Реформування середньої загальноосвітньої школи. Поступовий перехід до 12-річного терміну навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для здобуття повної загальної середньої освіти (І ступінь – 4 роки, II – 5 років і III – 3 роки)

Потреба реформування професійної та вищої освіти; її значення в процесі культурного відродження. Проблема якісної та кількісної підготовки кадрів.

4. СТРУКТУРА ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО КРЕДИТУ КУРСУ

Тема	Кількість годин			
	годинУсього	лекції	семінарські	самостійна робота
Змістовий модуль 1. Соціокультурний розвиток освітніх систем у західноєвропейській цивілізації.				
Тема 1. Поняття соціокультурного розвитку освітніх систем в історико-педагогічному процесі	4	2		2
Тема 2. Соціокультурне становлення освітніх систем в античну епоху	10			10
Тема 3. Особливості соціокультурного розвитку освітніх систем в епоху раннього і класичного середньовіччя	10			10
Тема 4. Зміна підходів до організації практики і розробки теорій освітніх систем в період зародження капіталістичного суспільства (пізні Середньовіччя).	10			10
Тема 5. Теорія і практика соціокультурного розвитку освітніх систем в капіталістичному суспільстві.	14	2	2	10
Тема 6. Розвиток освітніх систем в кінці XIX – поч. XX ст. у Західній Європі.	14	2	2	10
Разом за змістовим модулем:	62	6	4	52
Змістовий модуль 2. Соціокультурний розвиток освітніх систем в Україні				
Тема 1. Освіта в Україні в IX - XVIII століттях	5			5
Тема 2. Соціокультурний розвиток освітніх систем в Україні в XIX - поч. XX ст.	9	2	2	5
Тема 3. Соціокультурні особливості розвитку системи освіти в Радянській Україні	9	2	2	5
Тема 4. Сучасні підходи до реформування освітньо-виховної	5			5

системи України				
Разом за змістовим модулем:	28	4	4	20
Всього годин	90	10	8	72

5. Теми практичних занять

№ з/п	Тема	К-сть годин
1	Теорія і практика соціокультурного розвитку освітніх систем в капіталістичному суспільстві. 1. Соціокультурні особливості розвитку західноєвропейського суспільства на початку Нового часу. Буржуазна революція в Англії XVII ст., її вплив на теорію і практику виховання. Педагогічні ідеї Д.Докка (1632-1704 рр.). 2. Поділ «докласичної» моделі університетів в кінці XVII ст. на протестантську та католицьку моделі. 3. Педагогічні ідеї французьких філософів, просвітителів Гельвеція, Дідро, Вольтера. Виникнення філантропічного напрямку в теорії і практиці виховання. 4. Філософські, суспільні і педагогічні погляди Ж.-Ж.Руссо (1712-1778 рр.). 5. Школа і педагогічна думка в період французької буржуазної революції кінця XVIII ст. (1789-1794 рр.). Проекти нової системи освіти Кондорсе, Лепелеттьє, Бабефа.	2
2	Розвиток освітніх систем в кінці XIX – поч.XX ст. у Західній Європі. 1. Становлення індустріального суспільства у Західній Європі та його вплив на зміну суспільного ідеалу людини, мети, змісту та методів виховання. 2. Теорія елементарної освіти Й.Г.Песталоцці. Дидактика розвиваючого навчання Дістервега. Педагогічна теорія Й.Ф.Гербарта, Г.Спенсера. 3. Соціокультурні та економічні чинники розвитку університетської освіти, формування «класичної» моделі університету (Галле (1694, Геттинген 1737, Берлін 1800) Перехід від космополітичного університету до національного. Університет у XIX столітті як «націотворювальний феномен». 4. Соціокультурна ситуація у західноєвропейському суспільстві в кінці XIX - на початку XX ст. Виникнення в США філософії і педагогіки прагматизму (Д.Дьюї (1859-1958 рр.) 5. Педагогіка екзистенціалізму. Педагогіка неотомізму, її філософські основи. 6. Зміна соціокультурної ситуації у другій половині XX століття. Демократизація суспільного життя та її вплив на зміну підходів до побудови освітньо-виховних систем.	2
3	Соціокультурний розвиток освітніх систем в Україні в XIX - поч. XX ст. 1. Соціокультурний розвиток освіти у Правобережній Україні: Рішельєвський ліцей в Одесі, вища гімназія в Кременці, Ніжинська гімназія вищих наук. 2. Становлення і розвиток університетської освіти України. Діяльність Харківського (1805 р.) і Київського (1834 р.) університетів. 3. Заборона українською мовою навчання в школах та друкування книг. Реформи навчально-виховних закладів в Східній Україні у контексті цих заборон. 4. Стан жіночої освіти. Фребелівський жіночий педагогічний інститут у м. Києві. Громадський педагогічний рух на Україні. Діяльність “Просвіти”.	2

	5. Педагогічна діяльність та ідеї М.Пирогова, М.Корфа, Х.Алчевської, Т.Лубенця. Педагогічні ідеї К.Ушинського. 6. Просвітницька діяльність Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Костомарова, П.Куліша, М.Драгоманова, Б.Грінченка. 7. Стан народної школи на Буковині, Закарпатті, Галичині. Історико-педагогічне значення діяльності “Руської трійці” – М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича. Ідеї і засоби народної педагогіки в спадщині О.Духновича.	
4	Соціокультурні особливості розвитку системи освіти в Радянській Україні 1. Зміна соціокультурної ситуації в Україні на поч. ХХ ст. Доба української революції 1917-1919 рр. і початок національного, культурного й освітнього відродження. 2. Розвиток теорії і практики соціального виховання в 20-30 рр. Українізація освітньої системи та поступове її знищення шляхом становлення радянської системи освіти в Україні. 3. Здобутки українських учених-педологів О.С.Залужного, Г.С.Костюка та ін. Заборона педології як науки. 4. Соціально-педагогічний експеримент А.С.Макаренка. 5. Педагогічна теорія Г. Ващенко 6. Особливості шкільного життя в післявоєнний період. Спроби поліпшити зміст освіти, навчальні плани і програми шляхом реформ освіти в 50-80 рр. 7. Український педагог В.Сухомлинський. Соціальна сутність теорії В.Сухомлинського.	2
	Усього годин:	8

6. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Тема	К-сть годин
1.	Поняття соціокультурного розвитку освітніх систем в історико-педагогічному процесі	2
2.	Соціокультурне становлення освітніх систем в античну епоху	10
3.	Особливості соціокультурного розвитку освітніх систем в епоху раннього і класичного середньовіччя	10
4.	Зміна підходів до організації практики і розробки теорій освітніх систем в період зародження капіталістичного суспільства (пізніє Середньовіччя).	10
5.	Теорія і практика соціокультурного розвитку освітніх систем в капіталістичному суспільстві.	10
6.	Розвиток освітніх систем в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. у Західній Європі.	10
7.	Освіта в Україні в ІХ - ХVІІІ століттях	5
8.	Соціокультурний розвиток освітніх систем в Україні в ХІХ - поч. ХХ ст.	5
9.	Соціокультурні особливості розвитку системи освіти в Радянській Україні	5
10.	Сучасні підходи до реформування освітньо-виховної системи України	5
	Усього годин:	72

7. Методи та засоби навчання

Методи навчання: інформаційно-рецептивний; ситуативного дослідження; емпіричного, компаративного, прогностичного та інших видів аналізу; ілюстративний; репродуктивний; метод проблемного підходу.

8. Форма підсумкового контролю успішності навчання

Форма підсумкового контролю успішності навчання – залік.

Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте зумовленість афінської і спартанської системи виховання суспільно-політичними і культурними умовами..
2. Розкрийте особливості виховання дівчат в Афінах і Спарті.
3. Розкрийте педагогічні ідеї Платона, Сократа, Арістотеля, Демокріта.
4. Розкрийте педагогічні погляди римського дидакта М.Квінтіліана.
5. Розкрийте ідеї Сенеки про мораль людини, її формування.
6. Обґрунтуйте негативні та позитивні впливи релігії на освіту і науку.
7. Розкрийте значення діяльності вихідців з України для становлення європейської університетської освіти.
8. Обґрунтуйте значення міських шкіл для розвитку національної системи освіти.
9. Розкрийте сутність єзуїтської системи виховання.
10. Охарактеризуйте сенсуалізм як філософську основу педагогічної теорії Коменського.
11. Доведіть, що Коменський продовжує традиції народної педагогіки, великих попередників у трактуванні головного принципу виховання – природовідповідності.
12. Дайте наукове обґрунтування поглядів Коменського на роль рідної мови у навчанні і вихованні дітей.
13. Які заслуги Коменського в обґрунтуванні, утвердженні класно-урочної системи навчання? Які сучасні наукові погляди на класно-урочну систему?
14. Охарактеризуйте підручники Коменського, які принесли йому заслужену славу.
15. У чому полягав глибокий гуманізм педагогіки Коменського?

16. Які ідеї, досвід Коменського ви використаєте в своїй роботі?
17. Розкрийте особливості принципу природовідповідності виховання у працях Платона, Аристотеля, Руссо.
18. Розкрийте суперечності в поглядах Ж.-Ж. Руссо.
19. Обґрунтуйте тезу про те, що Ж.-Ж. Руссо був видатним просвітителем свого часу.
20. Розкрийте особливості вікових періодів та розвитку дитини за теорією Ж.-Ж. Руссо.
21. Схарактеризуйте педагогічний традиціоналізм та ідеї його представників
22. Розкрийте основні теорії реформаторської педагогіки
23. Схарактеризуйте експериментальні школи початкового навчання на Заході визначте їх основні характеристики.
24. Схарактеризуйте «нові школи».
25. Здійсніть аналіз концептуальних ідей різноманітних наукових напрямків у зарубіжній педагогіці: теорія "трудової школи" і "громадянського виховання"; експериментальної педагогіки.
26. Розкрийте сутність педагогіки екзистенціалізму. Обґрунтуйте тезу про культ здорового індивідуалізму.
27. Розкрийте сутність педагогіки неотомізму, її філософські основи.
28. Розкрийте сутність антропоорієнтованої парадигми освіти у пост-індустріальному суспільстві
29. Наведіть відомості про докириличне письмо наших предків.
30. Історичні дані і гіпотези про вищі навчальні заклади в Київській Русі.
31. Розкрийте особливості навчання жінок у Київській Русі.
32. Схарактеризуйте культурно-освітню діяльність Павла Русина і Юрія Дрогобича.
33. Схарактеризуйте просвітницьку діяльність українських першодрукарів Ш.Фіоля, С.Дропана.
34. Яку роль відіграв український національно-визвольний, зокрема козацький, рух у розвитку школи і педагогіки?

35. Яка була специфіка січових і козацьких шкіл України? Чи можна твердити, що в них розвивалася козацька педагогіка як різновид української педагогіки?
36. Які елементи класно-урочної системи навчання вперше в світі виникли в братських школах України і Білорусії?
37. Розкрийте принципи демократизму і гуманізму в навчально-виховному процесі братських, січових і козацьких шкіл.
38. Які головні ознаки навчально-виховного процесу в перших академіях України?
39. Яких ви знаєте видатних учених, освітніх діячів епохи українського Відродження?
40. Які традиції навчання і виховання періоду Відродження необхідно творчо застосовувати в сучасній школі і педагогіці?
41. Які ви виділяєте головні ознаки української національної системи освіти і виховання епохи українського Відродження? Чи мала вона європейський характер?
42. К.Д.Ушинський про значення рідної мови в житті, розвитку і вихованні кожної дитини.
43. Обґрунтування К.Д.Ушинським необхідності формування в учнів національного характеру, світогляду, моралі, духовності.
44. К.Д.Ушинський про національне і загальнолюдське виховання.
45. Наукові положення К.Д.Ушинського про спільність і відмінність мети, завдань і засобів у кожній національній системі виховання.
46. Назвіть послідовників К.Д.Ушинського – представників різних народів.
47. Проаналізуйте “теорію еволюційної педагогіки” В. П .Вахтерова.
48. Що означає, на думку В.П.Вахтерова, прогрес людського суспільства?
49. Які філософські погляди лежать в основі педагогічних ідей П.Ф.Каптерєва?
50. Проаналізуйте погляди П.Ф.Каптерєва на сімейне виховання.
51. Прокоментуйте ставлення П.Ф.Каптерєва до соціального виховання дітей.
52. Як розумів П.П.Блонський гуманістичне виховання?

53. Від чого, на думку П.П.Блонського, залежить ефективне навчання і виховання?
54. Проаналізуйте концепцію "трудової школи" П.П.Блонського.
55. Які проблеми розвитку школи, педагогічної думки в 1917-1919 роках вважали найголовнішими педагоги-демократи, патріоти?
56. Назвіть відомих діячів шкільництва, освіти в роки відродження Української держави в 1917-1919 роках.
57. Якими шляхами відроджувалися в сім'ї та школі народна педагогіка, українознавство?
58. Як ви оцінюєте ліквідацію радянською владою різних типів навчальних закладів (гімназій, реальних училищ, ліцеїв та ін.) та заміну їх єдиною загальноосвітньою школою?
59. Які навчальні програми, підручники діяли в Україні в 20-30-ті роки? Дайте їх характеристику.
60. Якою була система народної освіти України в 20-ті роки?
61. Особливості підходів до проблеми соціального виховання в 20-30 рр. в Україні.
62. Просвітницька і педагогічна діяльність відомих діячів українського Відродження (М.Грушевського, С.Русової, І.Огієнка та ін.)
63. Здобутки українських учених-педологів О.С.Залужного, Г.С.Костюка та ін. Заборона педології як науки.
64. Соціально-педагогічний експеримент А.С.Макаренка.
65. Український педагог В.Сухомлинський. Соціальна сутність теорії В.Сухомлинського.
66. Педагогічна теорія Г.Ващенко
67. Станіслав Теофілович Шацький і концепція школи – центра виховання в соціальному середовищі.
68. Охарактеризуйте погляди Г.С. Костюка на рушійні сили розвитку особистості.
69. Як Г.С. Костюк розумів співвідношення розвитку виховання і розвитку особистості.

70. Охарактеризуйте систему морально-естетичного виховання учнів в педагогічній теорії В.О.Сухомлинського.
71. Вкажіть педагогічні фактори формування дитячого колективу за А.С.Макаренком.
72. Розкрийте сутність методу „паралельної дії” запропонованого А.С.Макаренком.
73. Схарактеризуйте педагогічні погляди С.Русової.
74. Схарактеризуйте погляди І.Огієнка на основні чинники виховання.
75. Розкрийте сутність педагогічної теорії Г. Ващенко.

9. Методи та засоби діагностики успішності навчання

Методи та засоби діагностики успішності навчання: усне опитування, письмові роботи, контрольні роботи, самостійні роботи, комп'ютерне тестування.

10. Розподіл балів та критерії оцінювання

Оцінювання знань і умінь аспірантів здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Максимальна кількість балів, яку аспірант може отримати протягом усього вивчення курсу, становить 100. З них:

- 40 балів за поточне оцінювання (модуль 1);
- 60 балів за підсумкову модульну контрольну роботу (МКР) (модуль 2).

Поточне оцінювання.

Бали поточного оцінювання аспіранти набирають протягом семінарських занять. За виступ на семінарі аспірант може отримати до 5 балів. Доповнення, зауваження та поправки виступів оцінюються за трьохбальною шкалою. Питання до виступаючих та викладача оцінюються у максимум 1 бал. Мінімальний крок оцінювання – 0,5 бала.

Усі набрані кожним з аспірантів за кожен змістовий модуль бали підсумовуються і інтерполюються у прив'язці до максимально можливої зваженої кількості балів, що може бути отримана за кожне семінарське заняття (згідно з таблицею оцінювання). Це робиться за допомогою комп'ютерної програми «Excel» наступним чином. Аспірант з найвищою кількістю набраних

балів оцінюється у максимальну кількість балів, а набрані іншими аспірантами бали пропорційно інтерполюються в сторону зменшення.

Підсумкове оцінювання.

Підсумкове оцінювання проводиться у формі комп'ютерного тестування за шкалою від 0 до 60 балів (40 питань, кожне з яких оцінюється у 1,5 бала).

Модуль 1 (поточне опитування)				Модуль 2 (к/р № 1, к/р № 2)		Сума
Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2				
т.1	т.2	т.1	т.2	к/р №1	к/р №2	
10	10	10	10	30	30	100
20 балів		20 балів.		60 балів		

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	«Зараховано»
82 – 89	B	
75 – 81	C	
67 – 74	D	
60 – 66	E	
1 – 59	FX	«Незараховано»

11. Методичне забезпечення

- опорні конспекти лекцій
- навчальні посібники
- робоча програма
- збірка тестових і контрольних завдань для тематичного і підсумкового контролю
- засоби підсумкового контролю (комп'ютерна програма тестування, комплект друкованих завдань для підсумкового контролю)

12. Список джерел

Першоджерела:

1. Томмазо Кампалелла «Місто сонця».
2. Франсуа Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель».
3. Мішель Монтень «Досліди».
4. Ян Амос Коменський «Велика дидактика». "Закони добре організованої школи".
5. Джон Локк «Думки про виховання».
6. Джон Беллерс «Пропозиції щодо організації трудового коледжу всіх корисних ремесел та сільського господарства».
7. Жан-Жак Руссо «Еміль, або Про виховання».
9. Йоганн Песталоцці "Лінгард і Гертруда", «Лебедина пісня».
10. Йоганн Герbart «Загальна педагогіка виведена з мети виховання».
11. Фрідріх Вільгельм Адольф Дістервег «Керівництво до освіти німецьких вчителів».
12. Роберт Оуен «Новий погляд на суспільство».
13. Георг Кершенштейнер «Школа майбутнього – школа праці».
14. Джон Дьюї «Школа і суспільство».
15. Вільгельм Лай «Школа дії».
16. Г. С. Сковорода «Вдячний Єродій».
17. О. В. Духнович «Народна педагогія».
18. П. Д. Юркевич «Курс общей педагогики с приложениями».
19. Ушинський К.Д. Рідне слово. Про народність у громадському вихованні. Праця в її психічному і виховному значенні. Передмова до першого тому "Педагогічної антропології" // Вибр. пед. твори: В 2 Т. – К., 1983. – Т. 1.
20. Дорошкевич О. Огляд життя середньої школи // Вільна Українська Школа (Орган Всеукраїнської Учительської Спілки).
21. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии.
22. Зеньковский В.В. Социальное воспитание, его задачи и пути.
23. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения: В 2-х т. / Под ред. А.В.Петровского.

24. Блонский П.П. Педология.
25. Гринько Г. Нариси радянської просвітницької політики.
26. І. Я. Франко «Наші народні школи і їх потреби».
27. Б. Д. Грінченко «На безпросветном пути. Об украинской школе».
28. М. С. Грушевський «Колишня освіта і теперішня темнота».
29. Я. Ф. Чепіга «Самовиховання вчителя».
30. І. І. Огієнко «Наука про рідномовні обов'язки».
31. С. Ф. Русова «Дидактика», "Дошкільне виховання"..
32. Г. Г. Ващенко «Загальні методи навчання».
33. А. С. Макаренко «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду», "Мета виховання", "Педагогічна поема", "Прапори на баштах"..
34. В. О. Сухомлинський «Сто порад вчителю», «Серце віддаю дітям».

Підручники та посібники:

1. Андреева И.Н. Антология по истории и теории социальной педагогики. – М., ACADEMIA, 2000.
2. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Соот. Н.П.Калениченко. – М., 1988.
3. Аркас М. Історія України–Русі. – К., 1990.
4. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: підручник/ Л.В. Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 424с.
5. Бабашин С.Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – перша половина XIII ст.). – К., 1973.
6. Бим-Бад Б.М. Педагогическая антропология. - М., 1998.
7. Бойко А. М. Григорій Ващенко: альтернатива поглядів і оцінок./А.М. Бойко - К., 1998.-232 с.
8. Брайчевський М. Запровадження християнства на Русі. – К., 1988.
9. Гусак П., Мартіросян Л. Історія педагогіки України // Посібник для студентів вузів України. – Луцьк: Вежа, 1996. – 161с.

10. Гусак П. Виховання у Стародавній Греції: соціокультурний контекст : навч. посіб. для вищих пед. навч. закладів / П.Гусак, Л. Гусак, Л. Мартіросян. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – 200 с
11. Джуринский А.Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ.педвузов. – М. : Владос, 1999. – 432 с.
12. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире: Учебное пособие. – М. : Владос, 1999. – 2000 с.
13. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России: Учеб. пособие для студентов высших пед. учебн. заведений / И. Н. Андреева, Т. С. Буторина, З. И. Васильева и др. / Под ред. З. И. Васильевой. – М. : Академия, 2001. – 416 с. 39
14. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века.: Уч. пособие для педагогических учебных заведений /Под. ред. академика РАО А.И.Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: ТЦ Сфера, 2001. – 512 с.
15. История социальной педагогики// Под ред. Беляева В.И. – М., ГАРДАРИКИ, 2003
16. Історія педагогіки / за ред. М. В. Левківського. – Х. : “ОВС”, 2002.- 240 с.
17. Історія педагогіки / За ред. М.С.Гриценка. – К., 1973.
18. Історія української школи і педагогіки : Хрестоматія / Упор. О. О. Любар; За ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, КОО, 2003. – 766 с.
19. Ковальчук Л. О. Система освіти зарубіжних країн : навч. посіб. / Л. О. Ковальчук, О. Б. Ковальчук. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 136 с.
20. Корнетов Г.Б. Всемирный историко-педагогический процесс: перспективы цивилизационного подхода // Европейская педагогика от античности до нашего времени. (Исследовательские материалы). - М., 1994. - Ч. 1. -С. 23-36.
21. Корнетов Г.Б. История педагогики: проблемы, предмет, подходы // Европейская педагогика от античности до нашего времени. (Исследовательские материалы). - М., 1994. - Ч. 1.

22. Корнетов Г.Б. Пути становления педагогической традиции западной цивилизации // Европейская педагогика от античности до нашего времени. (Исследовательские материалы). - М., 1994. - Ч. 1. - С. 36-62.
23. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва : навч. посіб. для студ. пед. навч. закл. / В. Кравець. – Т. : Тернопіль, 1996. – 436 с.
24. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. Тернопіль, 1994. – 358 с.
25. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.
26. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки: Навч. посібник / за ред. М. В. Левківського. – Харків : ОВС, 2002. – 240 с.
27. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К. : НАУ, 2006. – 302 с.
28. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред. О.О.Любара. – К. : Знання КОО, 2003. – 456 с.
29. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д.Березівська та ін. – К.: Науковий світ, 2003. – 418 с
30. Мельничук О.С. Історія педагогіки України./ О.С. Мельничук. Навчальний посібник. – Кіровоград, Поліграфічно-видавничий центр ТОВ"Імекс ЛТД", 2001, - 179с.
31. Мельничук О.С. Козацьке виховання (ХVІ- ХVІІІ ст.). – Кіровоград, Поліграфічно-видавничий центр ТОВ"Імекс ЛТД" 1999
32. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.
33. Павленко Ю. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства [Монографія] / Ю. Павленко. – К.: Либідь, 1999. – 280 с.
34. Педагогіка. Хрестоматія / Уклад. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання – Прес, 2003. – 700 с.

35. Персоналії з історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагога: Підручник / А.М.Бойко, В.Д.Бардінова, та ін.; Під заг. ред. А.М.Бойко. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 576 с.
36. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М. : Просвещение, 1981. – 528 с.
37. Приступа Є.Н., Пилат В.С. Традиції української національної фізичної культури. – Львів, 1991.
38. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X- початок XX ст.) : нариси./ За ред. Ярмаченка -К. : Рад. шк., 1991.- 381 с.
39. Сбруєва А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах : навч. посіб. / А. Сбруєва, М. Рисіна. – Суми : СумДПУ, 2000. – 208 с.
40. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навч. посібник. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.
41. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Львів: «Афіша», 2001. – 662 с.
42. Стеценко Т. Історія класичної зарубіжної педагогіки / Т. Стеценко. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2002. – 40 с.
43. Ступарик В.М. Національна школа: витоки, становлення. – К., 1998. – 333 с.
44. Федоренко Д.Т. Школа і освіта Запорозької Січі. – Кривий Ріг, 1990.
45. Хрестоматия по истории школы и педагогики в России / Сост. С. Ф. Егоров. – М. : Просвещение, 1986 с. – 432 с.
46. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки // За заг. ред. С.А.Литвинова. – К., 1961.
47. Янкович О. Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи / О. Янкович, В. Поліщук. - Тернопіль, 2004.

Додаткова література

1. Бурлака Я.І., Руденко Ю.Д. Історія педагогіки України: витоки, пошуки, проблеми // Рідна школа. – 1992. – № 1.
2. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Д.Грінченка. – К., 1990. –(Сер. "Педагогічна" – № 7.

3. Веркалець М.М. Педагогічні погляди Б.Д.Грінченка // Рад. шк. – 1988. – № 12.
4. Веркалець М.М. Про педагогічну спадщину П.О.Куліша // Рад. шк. – 1988. – № 8.
5. Гринько Г. Нариси радянської просвітницької політики. – Харків, 1922.
6. Грінченко Б. На безпросвітнім путі. - К., 1906.
7. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К., 1990.
8. Грушевський М.С. Про українську мову й українську школу. – К., 1991.
9. Губко О.Т. Формування національної свідомості юнацтва у світлі ідей Софії Русової // Рідна школа. – 1991. – № 1.
10. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991.
11. Заглада Н.П. Побут селянської дитини. – К., 1929.
12. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI-XVIII ст. – К., 1956.
13. Калениченко Н.П. Педагогічні ідеї Софії Русової // Рідна школа. – 1991. – № 12.
14. Кодекс законів про народну освіту в УРСР. – К., 1922.
15. Кодекс законів про народну освіту в УРСР. – К., 1922.
16. Кожик В. Ян Амос Коменський. – Прага, 1980.
17. Костомаров М.І. Закон Божий (книга буття українського народу). – К., 1991.
18. Костомаров М. Про викладання південноруською мовою // Київська старовина. – 1992. – № 3.
19. Кормич Л. І. Культурологія (історія і теорія світової культури XX ст.): Навч. посіб. – 3-тє вид. / Л.І. Кормич, В.В. Багацький – Харків: Одісей, 2004. – 304 с.
20. Кузьменко В.А. На порозі надцивілізації: роздуми про майбутнє / В.А. Кузьменко, О.К. Романчук. – Львів : Світ, 2010. – 214 с.
21. Луначарский А.В. О социальном воспитании // О воспитании и образовании. - М., 1976. - С. 227.
22. Макаренко А.С. Педагогічна поема // Твори. – К., 1953. – Т. 1.

23. Мартіросян Л.А. Особливості організації навчально-виховного процесу у вальдорфській школі // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. – 2011. – № 8. – С. 78-83.
24. Мартіросян Л.А. Передумови становлення вищої освіти у Європі // СНУ ім. Л. Українки. Сер. “Педагогічні науки”. – 2013. – № 8. – С. 8-14.
25. Мартіросян Л.А. Релігія як чинник формування традицій соціального виховання в епоху античності: Стародавня Греція // ВНУ ім. Л. Українки. Сер. “Педагогічні науки”. – 2012. – № 8. -С.14-20.
26. Мартіросян Л.А. Філософсько-педагогічний аспект еволюції аксіологічних змін здоров’я в контексті історичного розвитку західноєвропейської цивілізації / /Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. – 2010. – № 13. – С. 212-216.
27. Мартіросян Л.А., Мартіросян А.Г Виховний підхід до кримінальної відповідальності неповнолітніх у західноєвропейській ювенальній юстиції //СНУ ім. Л. Українки. Сер. “Педагогічні науки”. – 2015. – № 1. –С. 157-164.
28. Мартіросян Л.А., Мартіросян А.Г Виникнення та історична еволюція пенітенціарних систем світу, як соціальних інституцій перевиховання і ресоціалізації // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 62. – К.: Ін-т держави і права ім.. В.М. Корецького НАН України, 2013. - С.292-299.
29. Мартіросян Л.А.Становлення духовно-ціннісного компонента українського виховання: історичний аспект // СНУ ім. Лесі Українки. Сер. “Педагогічні науки”. – 2014. – № 8. –С. 8-13.
30. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992.
31. Мицько І.З. Острозька академія. – К., 1990.
32. Мітюрів Б.Н. Педагогічні ідеї Я.А.Коменського на Україні. – К., 1971.

33. Мітюров Б.Н. Педагогічні ідеї Я.А.Коменського на Україні. – К., 1971.
34. Монтеск'є Ш. О духе законів // Избр. произведения. - М., 1955. -С. 159-734.
35. Огієнко І. Українська культура. – К., 1991.
36. Павецький А. Початок і розвій шкільництва на Русі. – Львів, 1990.
37. План управління освітою на Вкраїні. Підвалини національної школи. Курси по українознавству (постанови З'їзду діячів по народній освіті, який відбувся 15-20 грудня 1917 року в добу Української Народної Республіки) //Вільна українська школа. – 1918. – № 5-6.
38. Положення про єдину трудову школу УРСР. – К., 1919.
39. Русова С. Дошкільне виховання // Україна. – 1991. – № 2-5.
40. Русова С. Нова школа. – 2-ге вид. – К., 1917.
41. Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия.: Учеб. пособие для студентов вузов / Сост., ред. и вступ. ст. Б.С.Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 356 с.
42. Стельмахович М.Г. Українська етнопедагогіка // Рад. шк. – 1989. – № 8.
43. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Вибр. твори: В 5 т. – К., 1976. – Т. 3.
44. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: У 2-х т. / А. Дж.Тойнбі – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.; Т. 2. – 400 с.
45. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. – К., 1988.

Інформаційні ресурси

1. Базилевич В.Д. Формаційний та цивілізаційний підходи до періодизації суспільного розвитку / В.Д. Базилевич / В кн. Економічна теорія: Політекономія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://pidruchniki.ws/1228112839914/politekonomiya/ekonomichna_sistema_s_ustpilstva_vidnosini_vlasnosti
2. Дьяконов И.М. Пути истории: От древнейшего человека до наших дней. / И. М. Дьяков. - М., 1994. - 384 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://abuss.narod.ru/Biblio/diakonov.pdf>

3. Ионов И.Н. Теория цивилизаций и эволюция научного знания / И.Н. Ионов // Проблемы исторического познания. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://ecsocman.hse.ru/data/915/285/1218/012Ionov.pdf>
4. Ніколова Н.І. Міждисциплінарне дослідження соціокультурної динаміки як інноваційна складова освітнього процесу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://novyn.kpi.ua/2007-2-2/07_Nikolova.pdf
5. Павлова О.Ю. Єдність і локальність культурно-історичного процесу / О.Ю.Павлова / в кн. Історія української культури. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://libfree.com/170213555_kulturologiyayednist_lokálnist_kulturnoistorich_nogo_protseesu.html
6. Сайко Э. В. Цивилизация в пространственно-временном континууме социальной эволюции и проблема ее системного слома (Об определении феномена цивилизации). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://ec-dejavu.ru/c/Civilization.html>
7. Тойнби А. Цивилизация перед судом истории / А. Тойнби. – М., - 1995. - 476 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://books-history.net/9104-civilizacija-pered-sudom-istorii-audiokniga-mp3-a.html>
8. Философия истории. Антология: [книга] / Ю. А. Кимелев. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 354 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://www.arhibook.ru/28202-filosofija-istorii-antologija.html>
9. Шпенглер О. Закат Европы. Образ и действительность. Т.1. / Вступительная статья А. Дубнова – [Электронный ресурс]. – Режим доступа // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Speng/index.php

